

نظر میر سید علی همدانی در باره‌ی حقوق والدین و فرزندان

یارعلی صادق‌آف*

زندگی پر برکت و آثار ذی‌قیمت میر سید علی همدانی با گذشت سال‌ها و عصرها هر چه بیشتر مورد پژوهش چندجانبه و انتشار قرار می‌گیرد؛ زیرا در زندگی بشریت مسائلی هستند که ضرورت حیاتی خود را، با وجود تغییرات ساختار سیاسی و افکار اجتماعی، از دست نمی‌دهند.

جامعه‌ی امروزی ما نیز از این موضوع استثنا نمی‌باشد. یکی از این مسائل همیشگی زندگی ما تربیت فرزند و به این وسیله معنای ابدی یافتن واژه‌ی «انسانیت» است. مسئله‌ی مشکلات تربیت فرزند که از مناسبات و مسئولیت طرفین (والدین) ترکیب می‌یابد، توجّه بزرگان علم و ادب ملت کهن‌بنیاد ما را جلب کرده است.

بخصوص امروزها که جامعه‌ی جوان ما ارزش‌های اخلاقی خود را سره می‌نماید، آموختن، دانستن و استفاده‌ی ایجادکارانه‌ی [کاربردی] میراث بزرگانمان و در این ردیف میر سید علی همدانی بسیار ضروری و بجا به نظر می‌رسد. از این رو است که سرور معرفت‌پرور ما جناب عالی امامعلی رحمان [ریاست محترم جمهوری تاجیکستان] در سخنرانیشان در باره لایحه‌ی قانون «درباره‌ی مسئولیت پدر و مادر در تعلیم و تربیت فرزند» از چهاردهم دسامبر سال ۲۰۱۰ به همین جهت توجه آحاد جامعه را به این مسئله جلب کرده بودند: «عادات و سنت‌های آریایی، حقوق تمدن اسلامی و حتی شوروی، راه و روش گوناگون بنیاد خانواده استوار را توسط معیارهای مختلف اجتماعی جستجو نموده، تا حدی به کامیابی‌ها نایل شده‌اند. معیارهای اخلاقی، دینی و حقوقی توسط کتاب‌های مقدس و سنت پیامبران، اثرهای تربیتی، پند و اندرزها و حتی سندهای معیاری حقوقی سرحد آزادی و معیار و حدود مسئولیت والدین و فرزندان را مقرر می‌کردند» (۱)

شک نیست که اندیشه‌های حکیمانه‌ی میر سید علی همدانی در مسئله‌ی ذکرگردیده، امروزه بیشتر از هر زمان اهمیت می‌یابد.

مراجعت علی همدانی با خطابه‌ی «ای عزیز» خواننده را به محاکمه [بررسی] و مباحثه‌ی فعال دعوت می‌نماید و خواننده را بی‌طرف نمی‌گذارد. همچنین در خاطر داریم که علی همدانی نه فقط اثرهای پریمیتمی ایجاد کرده، بلکه با فعالیت واعظی و مدرسی خود نیز بیشتر به نורسان و جوانان رو آورده‌است. به این جهت علی همدانی مسئله‌ی آداب و اخلاق آنها را پیوسته مورد توجه قرار داده است.

اگر چه مسئله‌ی تربیت فرزند و ارتباط والدین و فرزندان در بسیاری از رساله‌های میر سید علی همدانی مطرح شده است، لکن ما در اینجا به نسخه‌ی چاپ سرلیک «ذخیره الملوک» نظر داریم که بر اساس نسخه‌ی بیش از صدساله‌ی گنجینه‌ی آثارخانه‌ی میراث ادبی و آثار خطی به نام میر سید علی همدانی، واقع در شهر کولاب، به طور کامل برگردان شده است (۲).

پژوهش در زندگی و آثار میر سید علی همدانی در تاجیکستان، دقت عالمان و دانشمندان زیادی را جلب کرده است. هر یک در ضمن بیان مسائل مطرح شده، به مسئله‌ی تربیت فرزند و حقوق والدین نیز اظهار عقیده کرده‌اند که در موعده‌ش ذکر خواهند شد (۳).

«ذخیره الملوک» از مقدمه‌ای کوتاه و ۱۰ باب عبارت است. باب چهارم آن «در حقوق والدین و زوج و زوجه و اولاد و اقارب و اصدقا» نامیده شده است و ۲۶ صفحه‌ی کتاب را در بر می‌گیرد. یعنی یکی از باب‌های پُرحجم کتاب است. این باب به پنج قسم جدا شده است. قسم سوم از این باب «حقوق فرزندان» عنوان دارد. از این تقسیم بندی‌ها معلوم می‌گردد که علی همدانی به بیان موجز مسئله توجه کرده است.

باب مذکور با این آیت کریمه آغاز می‌گردد:

قال الله تعالى: وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا... (بخشی از آیه ۲۳ سوره اسراء) حضرت صمدیت عز شأنه می‌فرماید: ما که خداوند و

پروردگاریم، حکم کردیم بر شما که بندگانید، که غیر جناب کبریایی ما را بندگی نکنید و در حق پدر و مادر نیکوکار باشید (۸۴/۲).

چنان که از این آیت کریمه آشکار است، خدای تعالی نکویی در حق پدر و مادر را بعد از پرستش خود در مقام دوّم گذاشته است و فرض گردانیده است.

بعد از این روایتی از ابودرداء (رضی الله عنه)، از سخن پیغمبر گرامی اسلام (ص) می‌آورد که در تقویت آیت ذکر شده می‌باشد: «رضای پدر بزرگترین درهای بهشت است. اگر بهشت می‌خواهی، بدین در محافظت نمای و اگر نخواهی، آن را فرو گذار» (۸۴/۲).

بیت‌های بی‌شماری که در این موضوع، بزرگان علم و ادب تاجیک سروده‌اند، بر اساس این حدیث و دیگر احادیث نزدیک به این حاصل شده‌اند و در تربیت انسان‌پرورانه‌ی خلق خدا، بخش مهمی گردیده‌اند. در ادامه میر سید علی همدانی پنج روایت از رسول اکرم (ص) و دو خبر از زندگی حضرت موسی (ع) و حضرت یوسف (ع) دلیل آورده، آن اندیشه‌ها را چنین جمع‌بندی می‌نماید:

«و از آن جاست که علما گفته‌اند: احتباس را پنج مرتبه است: اوّل، تعریف؛ دوّم، نصیحت به وعظ؛ سوم، منع به فعل؛ چهارم، علف و سب؛ پنجم، ضرب. و فرزند را در دو مرتبه بر مادر و پدر احتباس جایز است و مرتبه چهارم و پنجم، که دشنام و زدن است، از فرزند روا نیست» (۸۶/۲).

در این اقتباس [نقل قول] ضرورت زندگی بسیار دقیق منعکس است؛ یعنی پدر و مادر در برابر پند و نصیحت و منع کردن از راه نامطلوب به دشنام و ضرب حق

۵۰ _____ ۳۲ مردگی

دارند، ولی فرزند باید به نصیحت و منع کردن اکتفا نماید. متأسفانه در تجربه‌ی زندگی بسیار رخ می‌دهد که اصول زندگی و سطح دانش حقوقی پدر و مادر ناکافی است و فرزندان به سبب تعلیم که نه فقط از پدر و مادر است، به درجه‌ی بهتری رسیده‌اند و جایز است که والدین را از کار غیرعادی و غیرشرعی ممانع شوند. ولی حق دشنام دادن و زدن ندارند.

مناسبت پدر و مادر به فرزند در دایره‌ی حق پروردگار باید باشد و اگر خلاف کند، برای فرزند حق پروردگار از حق پدر و مادر اولی است. میر سید علی همدانی والدین را «سبب وجود فرزند» و «اولین مصدر وجود» و اولین تربیت‌گر دانسته، مسئول تربیت درست آنها می‌شمارد.

صفت‌های نیک و بد فرزند پیش از همه از والدین است.

در قسم سوم باب دوم که یاد کردیم، روایت زیرین از ابوهریره (ره) آورده شده است: «ابوهریره روایت کرد که شخصی پیش رسول علیه‌السلام آمد و گفت:

ای رسول خدای، نیکی با که کنم؟

گفت: با مادر و پدر.

گفت: من مادر و پدر ندارم.

گفت: با فرزند خود. چنانی که مادر و پدر بر تو حق است، همچنان فرزند را بر تو حق است (۹۴/۲).

پاکی پدر و مادر و وظیفه‌شناسی آنها در تربیت درست فرزند در بیان علی همدانی جای اساسی دارد. در این راستا این مرد بزرگ، استاد را نیز یاد کرده است که مقام برجسته‌ای در تربیت دارد. ضرورت این مسئله را در نظر داشته، برای خواننده‌ی ارجمند این اقتباس مفصل را پیشنهاد می‌نماییم. امید است که عذر ما را خواننده بپذیرد.

«ای عزیز! بدان که فرزند امانت حق است نزد مادر و پدر و مطالبه‌ی حقوق این امانت در مجمع قیامت خواهد بود و وجود این امانت آینه‌ای است که صور جمیع نقایص و کمالات را قابل است و جوهر حقیقت او را به هر چه میل دهند، بدان مایل گردد. اگر مادر و پدر و استاد و معلم او از اهل خیر و صلاح باشند، آثار صلاح ایشان در وی راسخ گردد و ازدیاد علم و تقوا سجیه‌ی او شود و نیکی‌بخت دو جهان گردد و مادر و پدر و استاد و معلم در صواب او شریک باشند. و اگر مادر و پدر و استاد و معلم فاسق و غافل و جاهل باشند، آثار ظلمت فسق و ظلم و فتنه و عجب و کبر طبع او شود و بدبخت دو جهان گردد و مادر و پدر و استاد و معلم جمله در اثم او شریک باشند. و از این جا بود که حضرت رسالت، علیه افضل الصلوات، فرمود: «هر فرزندی که تولد می‌کند، در حالت ولادت بر آفرینش پاک است و دین و مذهب و سیرت نیک و بد از مادر و پدر می‌گیرد و اگر ایشان جهودانند، او را جهود می‌گردانند و اگر ترسایند، ترسا می‌گردانند و اگر مُغ‌اند، او را مُغ می‌گردانند». و چون مادر و پدر به حکم شفقت فرزند را در حالت صغیر از آفات آب و آتش نگاه می‌دارند تا هلاک نشود، از هلاکت آتش آن جهانی، نگاه دارند تا هلاکت ابدی گرفتار نشود، اولی‌تر» (۹۴/۲-۹۵).

چنان که دریافت شد، بیان آن بزرگوار بسیار عادی و قابل فهم می‌باشد. در ادامه صفحات ۹۵ تا ۹۷ این بررسی به همین ترتیب ادامه می‌یابد و بابای بزرگ؛ میرسید علی همدانی، استادانه و حکیمانه اصول تربیت فرزند دشواری آن را شرح می‌دهد و بارها به آیت و حدیث و حیات بزرگان دین مراجعت می‌نماید. این دلایل از یک طرف ضرورت مسئله را تأکید می‌دارد و از جانب دیگر، استاد بزرگ تربیت بودن مؤلف را آشکار می‌سازد.

یکی از محققان باسعادت زندگی و فعالیت میرسید علی همدانی در تاجیکستان، حاتم عصازاده به محتوای پند و اخلاق در آثار بزرگوار اعتبار جدی داده، در باب این مسئله چنین اظهار اندیشه نموده است:

«امیر کبیر [میرسید علی همدانی] تأکید می‌نماید که فرزندان را از سن خردی به تربیت عادی‌ترین عمل‌ها مانند لباس‌پوشی، خوراک خوردن، سخن گفتن، راه رفتن، نشستن و برخاستن عادت دهند. اولین لحظه‌های تربیت از لقمه‌ی فرزند شروع می‌شود. اگر فرزندان را به لقمه‌ی حرام و یا شیر مادر بی‌تقوای حرامکار عادت دهند، این لقمه‌ی ناپاک باعث پیدا و استوار گردیدن یک زمره اعمال ناشایست در وجود او می‌گردد» (۴).

آن بزرگوار از زندگی سهل بن عبدالله تستری از خردی تا بزرگی او مثالی آورده، این قسمت کتاب را با چنین سخنان حکیمانه حسن ختام می‌بخشد:

«غرض آن که کودک در آغاز آینه‌ای است قابل که هر صورتی که در برابر آن بداری، عکس آن صورت در او ظاهر گردد و اگر در صحبت عارفی، کاملی،

محقق، تربیت یابد، امید بود که «ولی» ای از اولیاءالله وقت گردد. و اگر در صحبت فاسقی، جاهلی، شریری تربیت یابد، شیطانی مرتد شود که: «المرء علی دین خلیله (مرد در دین دوستش است؛ (۲/ ۹۷).

این خلاصه که آورده شد، حدّ بلند مسئولیت اهل تربیت را تأکید می‌نماید. طبیعی است که ما می‌خواهیم فرزندانمان «ولی ای از اولیاءالله زمان گردد»؛ تا ما با خاطر جمع و قوّت دل، ادامه‌ی زندگی را به آنها واگذار نماییم.

اگر به مطبوعات دوری [ادواری] و بررسی‌های رسمی توجّه نماییم، با دهشت می‌فهمیم که سطح اخلاق جامعه رو به تنزل و دشواری دارد. و با حیرت شادی‌آور درک می‌کنیم که قریب ۷۰۰ سال پیش، فیلسوف و عارف و ادیب بزرگ، درد و داغ زمان خود را تصویر نموده و گویا درد و داغ ما را شناخته بوده است.

عالم روان‌شناس و استاد تربیت عبدالرحیم‌اف، خدمت میر سید علی همدانی را در تربیت خانوادگی تأکید کرده است:

«علی همدانی همچون فرزند پیش‌قدم زمان خود مسئله‌ی نقش خانواده را در تعلیم و تربیت نسل نارس از همین جهت تحلیل و تحقیق نمود. از همین رو، عقیده‌ی تربیتی و پند و اخلاقی که علی همدانی در اثرهایش در باره مسئله‌ی تربیت خانوادگی به میان گذاشته بود، در اصل آرزو و امید و مراد و مطلب مردم بود. از این رو، اندیشه‌های علی همدانی درباره مسائل تربیت خانوادگی، تا کنون ارزش آموزشی و تربیتی خود را نگاه داشته‌اند» (۵).

«ذخیره الملوک» میر سید علی همدانی مجموعه‌ای سراسر از سخن‌های عارفانه و تأکیدهایی از تأکیده‌های حکیمانه می‌باشد و ما اهل پژوهش و اهل تربیت باید که آن دردانه‌ها را از دریای بی‌ساحل اندیشه‌ی آن بزرگوار غواص وار دریافت نماییم و بعد با شرح لغات و توضیح بعضی مسئله‌های مشکل فهم، به مردم، بخصوص به نوجوانان و جوانان پیشنهاد و تقدیم نماییم. باشد که به ثوابی برسیم. زیرا سنت پروردگار ما آن است که هیچ نیکی بی پاداش نخواهد ماند.

پی نوشت‌ها و منابع و مأخذ:

[رقم سمت راست در ارجاعات متن ، اشاره به شماره منبع یا مأخذ مذکور در ذیل و رقم چپ، شماره صفحه‌ی کتاب است]

۱. فرزندان باید خوش خلق و با آداب، دانشمند و صاحب‌هنر باشد؛ سخنرانی رئیس‌جمهور تاجیکستان امام‌علی رحمان درباره لایحه‌ی قانون «درباره‌ی مسئولیت پدر و مادر در تعلیم و تربیت فرزندان»، شهردوشنبه، ۱۴ دسامبر سال ۲۰۱۰، صدای مردم، ۱۶ دسامبر سال ۲۰۱۰.

۲. همدانی، میرسید علی، ذخیره‌الملوک، (به کوشش: عصائیف، ح؛ توردی‌آف، ق.). با مقدمه‌ی حاتم عصائیف. «میرسید علی همدانی و ذخیره‌الملوک»، دوشنبه، انتشارات عرفان، ۲۰۰۸.

۳. پژوهش‌های ماهرخوجه سلطان‌زاده، حاتم عصازاده با رجب عصازاده و کریمجان قادرآف و ق، س، عبدالرحمان‌اف جالب توجه هستند.

۴. عصائیف، حاتم، «علی همدانی و مقام او در فرهنگ شرق»، دوشنبه، «عرفان»، ۲۰۰۶، ص، ۹۲.

۵- عبدالرحیم‌آف، قدرت‌الله، افکار پداگوگی [آموزگاری]، میرسید علی همدانی، ویرایش پروفیسور رحیم‌آف، بیان، دوشنبه، «عرفان»، ۲۰۰۳، ص ۱۴۶.